ANA BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ

3. Fiil Çekimi ve Anlam

Çekimli fiil, bir iş, oluş veya durumu kip ve kişi bakımından bildiren fiildir.

FİİLDE KİP

Bildirme kipleri	Dilek kipleri
Görülen geçmiş	Gereklilik
Öğrenilen geçmiş	Dilek-şart
Şimdiki zaman	İstek
Gelecek zaman	Emir
Geniş zaman	

3.1 Anlamına göre fiiller

3.1.1 İş fiili

İş (kılış) fiili, öznenin yaptığı ve bir nesneyi etkileyen eylemi bildirir.

- Öznenin bir nesne üzerinde gerçekleştirdiği eylemi bildirir.
- Nesne söylenmese de fiil onu alabilir.

ÖRNEK

Ece duvarı boyadı.

AÇIKLAMA

Eylem duvar üzerinde gerçekleşmiştir.

ÖRNEK

Tahtaya bir şekil çizdi.

AÇIKLAMA

Çizilen şekil eylemin nesnesidir.

ÖRNEK

Ece ipi kesti.

AÇIKLAMA

Kesme işinden etkilenen nesne iptir.

ÖRNEK

Usta kapıyı boyadı.

AÇIKLAMA

Boyama işi bir nesne üzerinde gerçekleşir.

3.1.2 Durum fiili

Durum fiili, öznenin içinde bulunduğu, bir nesneye yönelmeyen durumu bildirir.

- Öznenin içinde bulunduğu durumu veya yaptığı geçişsiz eylemi anlatır.

ÖRNEK

Çocuk uyudu.

AÇIKLAMA

Eylem bir nesneyi etkilemez.

ÖRNEK

Bir süre oturdu.

AÇIKLAMA

Öznenin durumu anlatılır.

ÖRNEK

Konuklar içeride oturdu.

AÇIKLAMA

Oturma, bir nesne üzerinde gerçekleştirilen iş değildir.

ÖRNEK

Çocuk hemen uyudu.

AÇIKLAMA

Eylem bir nesneye yönelmez, öznenin durumunu anlatır.

3.1.3 Oluş fiili

Oluş fiili, öznenin isteği dışında zamanla geçirdiği değişimi bildirir.

- Öznede zamanla meydana gelen bir değişimi anlatır.

Anlamına göre fiiller

Tür	Klasik kontrol
İş (kılış)	Öznenin etkilediği nesne vardır/alınabilir: camı kırdı. Onu kırdı denemesi anlamlıdır.
Durum	Öznenin içinde bulunduğu durum: uyudu, oturdu. Doğrudan nesne almaz.
Oluş	Zamanla meydana gelen değişim: sarardı, yaşlandı. Genellikle öznenin isteği dışında gerçekleşir.
Dikkat	Onu denemesi yalnız nesne almayı sınar; tek başına durum ile oluşu ayırmaz. Anlam ve değişim birlikte incelenir.



ÖRNEK

Elmalar olgunlaştı.

AÇIKLAMA

Meyvelerin niteliği zamanla değişmiştir.

ÖRNEK

Demir paslandı.

AÇIKLAMA

Maddenin görünümünde süreç içinde değişme olmuştur.

ÖRNEK

Bebek hızla büyüdü.

AÇIKLAMA

Öznenin isteğinden bağımsız gelişim anlatılır.

ÖRNEK

Muzlar sarardı.

AÇIKLAMA

Renk değişimi süreç içinde gerçekleşir.

3.2 Bildirme kipleri

3.2.1 Görülen geçmiş zaman

Görülen geçmiş zaman, geçmişte gerçekleşen bir işi -dı ve onun uyuma giren biçimleriyle kesin olarak bildirir.

- Geçmişte gerçekleşmiş eylemi -dı/-di ve ses uyumuna bağlı biçimleriyle bildirir.
- Kişi eki zaman ekini izler.

Kip eki: -dı/-di/-du/-dü/-tı/-ti/-tu/-tü

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	geldim	gelmedim
Sen	geldin	gelmedin
O	geldi	gelmedi
Biz	geldik	gelmedik
Siz	geldiniz	gelmediniz
Onlar	geldiler	gelmediler

Görülen geçmiş zaman — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	geldim mi?
Sen	geldin mi?
O	geldi mi?
Biz	geldik mi?
Siz	geldiniz mi?
Onlar	geldiler mi?

ÖRNEK

Dün pazara gittim.

AÇIKLAMA

Git-ti-m biçiminde geçmiş zaman ve birinci tekil kişi vardır.

ÖRNEK

Dersi birlikte bitirdik.

AÇIKLAMA

-di-k görülen geçmiş zaman ve birinci çoğul kişiyi bildirir.

ÖRNEK

Dün kıyıda yürüdük.

AÇIKLAMA

“-dü” eki eylemi geçmiş zamanda bildirir.

ÖRNEK

Az önce kapıyı açtım.

AÇIKLAMA

“-tı” görülen geçmiş zaman, “-m” kişi ekidir.

3.2.2 Öğrenilen geçmiş zaman

Öğrenilen geçmiş zaman, geçmişteki bir olayı sonradan öğrenme veya fark etme anlamıyla -mış ve onun uyuma giren biçimleriyle bildirir.

- Geçmişteki eylemi duyma, sonradan öğrenme veya fark etme anlamıyla aktarabilir.

Kip eki: -mış/-miş/-muş/-müş

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	gelmişim	gelmemişim
Sen	gelmişsin	gelmemişsin
O	gelmiş	gelmemiş
Biz	gelmişiz	gelmemişiz
Siz	gelmişsiniz	gelmemişsiniz
Onlar	gelmişler	gelmemişler

Öğrenilen geçmiş zaman — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	gelmiş miyim?
Sen	gelmiş misin?
O	gelmiş mi?
Biz	gelmiş miyiz?
Siz	gelmiş misiniz?
Onlar	gelmişler mi?

ÖRNEK

Tren kalkmış.

AÇIKLAMA

Konuşan hareketin gerçekleştiğini sonradan öğrenmiş olabilir.

ÖRNEK

Ne çok büyümüşsün!

AÇIKLAMA

Görülen değişimin şimdi fark edildiği anlatılır.

ÖRNEK

Meğer defterini burada unutmuş.

AÇIKLAMA

Unutma sonradan fark edilmiştir.

ÖRNEK

Biz yokken kar yağmış.

AÇIKLAMA

Karın yağdığı sonradan öğrenilmiştir.

3.2.3 Şimdiki zaman

Şimdiki zaman, temel kullanımında konuşma anında süren işi bildirir.

- Eylemin konuşma anında sürmesini bildirebilir.
- Zaman sözleri ve bağlam başka zamanlarla ilişki kurabilir.
- Şimdiki zaman anlamı -makta/-mekte yapısıyla da verilebilir: okumaktayım, gelmektedir. Bu yapı özellikle yazı dilinde kullanılır. Fiilimsilerdeki -mak/-mek ile aynı görevi taşıdığı varsayılmaz; bütün kuruluşun cümlede zaman ve kişiyle tamamlanmış bir yargı verip vermediği incelenir.

Kip eki: -yor

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	geliyorum	gelmiyorum
Sen	geliyorsun	gelmiyorsun
O	geliyor	gelmiyor
Biz	geliyoruz	gelmiyoruz
Siz	geliyorsunuz	gelmiyorsunuz
Onlar	geliyorlar	gelmiyorlar

Şimdiki zaman — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	geliyor muyum?
Sen	geliyor musun?
O	geliyor mu?
Biz	geliyor muyuz?
Siz	geliyor musunuz?
Onlar	geliyorlar mı?

Kişi	-makta/-mekte	Olumsuz
Ben	gelmekteyim	gelmemekteyim
Sen	gelmektesin	gelmemektesin
O	gelmekte / gelmektedir	gelmemekte / gelmemektedir
Biz	gelmekteyiz	gelmemekteyiz
Siz	gelmektesiniz	gelmemektesiniz
Onlar	gelmekteler / gelmektedirler	gelmemekteler / gelmemektedirler

ÖRNEK

Şimdi kitap okuyorum.

AÇIKLAMA

Okuma konuşma anında sürer.

ÖRNEK

Şu anda kapıyı boyuyorlar.

AÇIKLAMA

-yor eylemi devam ederken gösterir.

ÖRNEK

Tren şimdi kalkıyor.

AÇIKLAMA

Hareketin gerçekleşmekte olduğu belirtilir.

ÖRNEK

Şu anda dinliyorum.

AÇIKLAMA

"-yor" eylemin konuşma sırasında sürdüğünü gösterir.

3.2.4 Gelecek zaman

Gelecek zaman, temel kullanımında konuşma anından sonra gerçekleşecek işi bildirir.

- Konuşma anından sonra gerçekleşecek işi -acak/-ecek ile bildirir.

Kip eki: -acak/-ecek

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	geleceğim	gelmeyeceğim
Sen	geleceksin	gelmeyeceksin
O	gelecek	gelmeyecek
Biz	geleceğiz	gelmeyeceğiz
Siz	geleceksiniz	gelmeyeceksiniz
Onlar	gelecekler	gelmeyecekler

Gelecek zaman — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	gelecek miyim?
Sen	gelecek misin?
O	gelecek mi?
Biz	gelecek miyiz?
Siz	gelecek misiniz?
Onlar	gelecekler mi?

ÖRNEK

Yarın geleceğim.

AÇIKLAMA

Gelme eylemi sonraki zamana yerleştirilmiştir.

ÖRNEK

Akşam raporu yazacaklar.

AÇIKLAMA

-acak ve kişi bilgisi birlikte okunur.

ÖRNEK

Akşam seni arayacağım.

AÇIKLAMA

Henüz yapılmamış bir iş bildirilir.

ÖRNEK

Yarın yola çıkacağız.

AÇIKLAMA

"-acak" eylemi gelecek zamana yerleştirir.

3.2.5 Geniş zaman

Geniş zaman, alışkanlıkları, genel doğruları veya zamanla sınırlanmayan durumları bildirir.

- Alışkanlıkları veya genel olarak geçerli durumları anlatabilir.
- Olumlu çekimde -r, -ar/-er, -ır/-ir/-ur/-ür biçimleri bulunur. Hangi fiilin hangi biçimi aldığı yalnız hece sayısına indirgenemez; yerleşmiş çekim esas alınır.
- Olumsuz birinci tekil kişi gel-me-m, birinci çoğul gel-me-y-iz; diğer kişiler gel-mez-sin, gel-mez, gel-mez-siniz, gel-mez-ler biçimindedir.
- Geniş zaman yalnız şimdi yapılan işi anlatmaz; alışkanlık, genel özellik, söz verme veya gelecek zaman anlamı taşıyabilir.

Kip eki: -r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	gelirim	gelmem
Sen	gelirsin	gelmezsin
O	gelir	gelmez
Biz	geliriz	gelmeyiz
Siz	gelirsiniz	gelmezsiniz
Onlar	gelirler	gelmezler

Geniş zaman — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	gelir miyim?
Sen	gelir misin?
O	gelir mi?
Biz	gelir miyiz?
Siz	gelir misiniz?
Onlar	gelirler mi?

ÖRNEK

Her sabah yürürüm.

AÇIKLAMA

Tekrarlanan davranıştır.

ÖRNEK

Her akşam kitap okur.

AÇIKLAMA

Düzenli yapılan bir eylem geniş zamanla ifade edilmiştir.

ÖRNEK

Her sabah kıyıda koşarım.

AÇIKLAMA

Geniş zaman alışkanlık bildirir.

ÖRNEK

Kardeşim kahve içmez.

AÇIKLAMA

Üçüncü tekil kişide olumsuz geniş zaman -mez ile kurulur.

3.3 Dilek kipleri

3.3.1 Gereklilik kipi

Gereklilik kipi, yapılması gerekli görülen işi -malı veya -meli ekiyle bildirir.

- Bağlama göre çıkarım da ifade edebilir.

Kip eki: -malı/-meli

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	gelmeliyim	gelmemeliyim
Sen	gelmelisin	gelmemelisin
O	gelmeli	gelmemeli
Biz	gelmeliyiz	gelmemeliyiz
Siz	gelmelisiniz	gelmemelisiniz
Onlar	gelmeliler	gelmemeliler

Gereklilik kipi — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	gelmeli miyim?
Sen	gelmeli misin?
O	gelmeli mi?
Biz	gelmeli miyiz?
Siz	gelmeli misiniz?
Onlar	gelmeliler mi?

ÖRNEK

Erken çıkmalıyız.

AÇIKLAMA

Yolculuk için gereklilik vardır.

ÖRNEK

Ödevini bitirmelisin.

AÇIKLAMA

Yapılması gereken iş bildirilir.

ÖRNEK

Bu bilgiyi doğrulamalısın.

AÇIKLAMA

Konuşan bir gereklilik ifade eder.

ÖRNEK

Dersi dikkatle dinlemeliyiz.

AÇIKLAMA

“-meli” yapılması gereken işi bildirir.

3.3.2 Dilek-şart kipi

Dilek-şart kipi, bir dileği veya gerçekleşmesi başka bir duruma bağlı işi -sa veya -se ekiyle bildirir.

- Fiile -sa/-se getirilir.
- Bağlama göre dilek veya koşul bildirir.

Kip eki: -sa/-se

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	gelsem	gelmesem
Sen	gelsen	gelmesen
O	gelse	gelmese
Biz	gelsek	gelmesek
Siz	gelseniz	gelmeseniz
Onlar	gelseler	gelmeseler

Dilek-şart kipi — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	gelsem mi?
Sen	gelsen mi?
O	gelse mi?
Biz	gelsek mi?
Siz	gelseniz mi?
Onlar	gelseler mi?

ÖRNEK

Keşke bize gelse.

AÇIKLAMA

Gelmesi istenmektedir.

ÖRNEK

Erken gelse görüşürüz.

AÇIKLAMA

Görüşme bir şarta bağlanmıştır.

ÖRNEK

Beni ararsan kapıyı açarım.

AÇIKLAMA

Araman, kapıyı açmanın şartıdır.

ÖRNEK

Keşke yaz erken gelse.

AÇIKLAMA

"-se" burada dilek anlamı taşır.

3.3.3 İstek kipi

İstek kipi, bir işin yapılmasına yönelik isteği -a veya -e ekiyle anlatır.

- Bir eylemi yapma isteğini bildirebilir.
- Özellikle birinci kişide öneri veya ortak karar işlevi de vardır.

Kip eki: -a/-e

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	geleyim	gelmeyeyim
Sen	gelesin	gelmeyesin
O	gele	gelmeye
Biz	gelelim	gelmeyelim
Siz	gelesiniz	gelmeyesiniz
Onlar	geleler	gelmeyeler

İstek kipi — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	geleyim mi?
Sen	gelesin mi?
O	gele mi?
Biz	gelelim mi?
Siz	gelesiniz mi?
Onlar	geleler mi?

Gelesin, gele, gelesiniz ve geleler biçimleri günümüz günlük dilinde seyrektir. Geleyim ve gelelim daha yaygındır. Tabloda geleneksel altı kişi çekimi gösterilmiştir.

ÖRNEK

Biraz dinleneyim.

AÇIKLAMA

Konuşanın isteği anlatılır.

ÖRNEK

Birlikte gidelim.

AÇIKLAMA

Ortak eylem önerilir.

ÖRNEK

Soruyu ben okuyayım.

AÇIKLAMA

Konuşan işi yapma isteğini belirtir.

ÖRNEK

Biraz dinlenelim.

AÇIKLAMA

Birinci çoğul kişide istek dile getirilir.

3.3.4 Emir kipi

Emir kipi, bir işin yapılmasını buyruk, istek veya rica yoluyla bildirir.

- Eylemin yapılmasını isteme, buyurma veya yönerge verme anlamı taşır.
- İkinci tekil kişi olumlu biçimde eksiz olabilir.
- Gereklilik -malı/-meli, şart veya dilek -sa/-se, istek -a/-e ile kurulur. Emir kipinde bütün kişiler için ortak bir ek yoktur. "Gel." ikinci tekil, "gelsin" üçüncü tekil, "gelin" ikinci çoğul biçimdir. Birinci kişide emir kullanımının sınıflandırılması kaynaklara göre değişebilir. Okul dil bilgisindeki kişi tablosu ile günlük dildeki rica veya öneri anlamı ayrı değerlendirilir.

Kip eki: Kişiye göre değişir

Kişi	Olumlu	Olumsuz
Ben	—	—
Sen	gel	gelme
O	gelsin	gelmesin
Biz	—	—
Siz	gelin / geliniz	gelmeyin / gelmeyiniz
Onlar	gelsinler	gelmesinler

Emir kipi — Soru

Kişi	Soru biçimi
Ben	—
Sen	—
O	gelsin mi?
Biz	—
Siz	—
Onlar	gelsinler mi?

Geleneksel okul dil bilgisinde birinci kişilerin emir çekimi yoktur. “Gelir misin?” ve “Gelin lütfen.” gibi sözler farklı biçimlerle rica bildirebilir. Buradaki çizgiler emir kipinde doğrudan soru çekimi gösterilmeyen yerlerdir.

ÖRNEK

Defterini aç.

AÇIKLAMA

İkinci tekil kişiye yönergedir.

ÖRNEK

Gruplar sırayla girsin.

AÇIKLAMA

Üçüncü kişiye yönelik emir vardır.

ÖRNEK

Çocuklar sessizce girsinler.

AÇIKLAMA

Üçüncü çoğul kişi için emir biçimi kullanılmıştır.

ÖRNEK

Kapıyı kapat.

AÇIKLAMA

İkinci tekil kişiye doğrudan buyruk verilir.

3.1 Kişi

Kişi, çekimli fiilin bildirdiği işi yapan veya durumu yaşayan dil bilgisel şahıstır.

- Eylemin kiminle ilgili olduğunu belirtir.
- Özne açıkça söylenmese de kişi eki yardımcı olur.
- Çekimli fiil kip ve kişi bildirerek yargı kurar. Bildirme kipleri temel olarak zaman, dilek kipleri gereklilik, istek, koşul veya emir anlamı taşır. Bir fiili çözerken önce kök, sonra olumsuzluk, kip ve kişi ilişkisi gösterilir. Soru eki ayrı yazılır ve bulunduğu yere göre farklı ögeyi veya yargıyı sorabilir.
- Kişi eki öznenin kaçıncı kişi olduğunu bildirir. “Geldim” ben, “geldin” sen, “geldi” o, “geldik” biz, “geldiniz” siz, “geldiler” onlar ile ilişkilidir. Üçüncü tekil kişinin her çekimde açık bir kişi eki taşımaması mümkündür. Çoğul insan özneyle yüklemin çoğul olması her bağlamda zorunlu değildir. Kişi uyumu, anlam ve kullanım birlikte değerlendirilir.

ÖRNEK

Gel-di-m.

AÇIKLAMA

İş birinci tekil kişiye aittir.

ÖRNEK

Gel-di-niz.

AÇIKLAMA

İş ikinci çoğul kişiye aittir.

ÖRNEK

Birlikte yürüdük.

AÇIKLAMA

“-k”, işi yapan grubun konuşanı içerdiğini gösterir.

ÖRNEK

Yarın geleceksiniz.

AÇIKLAMA

“-siniz”, eylemin ikinci çoğul kişiye ait olduğunu gösterir.

3.2 Olumsuzluk

Olumsuzluk, işin gerçekleşmediğini veya durumun geçerli olmadığını bildiren anlam özelliğidir.

- Fiil çekiminde işin gerçekleşmediğini bildirebilir. -ma/-me eki zaman ekine göre ses değişimine uğrayabilir.

ÖRNEK

Ara-ma-dı.

AÇIKLAMA

Olumsuzluk eki geçmiş zaman ekinden önce gelir.

ÖRNEK

Gel-mi-yor.

AÇIKLAMA

Gel-me-yor biçimindeki ünlü daralmıştır.

ÖRNEK

Bugün okula gitmedim.

AÇIKLAMA

“-me” eylemin gerçekleşmediğini bildirir.

ÖRNEK

Ben acı biber yemem.

AÇIKLAMA

Birinci tekil kişide olumsuz geniş zaman "yemem" biçimindedir.

3.3 Soru

Soru, işin gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da bir özelliğini öğrenmeye yönelik anlatımdır.

- Soru eki, fiilden ayrı; kendisine gelen kişi ekleriyle bitişik yazılır.
- Kişi ekinin yeri kip türüne göre değişebilir.

ÖRNEK

Yarın bizimle gelecek misin?

AÇIKLAMA

Mi önceki sözcükten ayrı, -sin kendisine bitişik yazılır.

ÖRNEK

Beni dün aradın mı?

AÇIKLAMA

Kişi eki aradın fiilindedir. Soru eki fiilden ayrı yazılır.

ÖRNEK

Yarın gidecek misiniz?

AÇIKLAMA

Soru eki ve kişi eki aynı sözcükte birleşir.

ÖRNEK

Dün buraya geldin mi?

AÇIKLAMA

"Mi" soru eki fiilden ayrı yazılır.

3.4 Kip kayması

Kip kayması, fiildeki kip ekinin kendi temel anlamı dışında başka bir zaman veya kip anlamı taşımaya başlamasıdır.

- Fiilin biçimce çekimlendiği kip ile cümlede bildirdiği zaman veya işlev farklılaşır.
- Fiildeki kip ekinin bildirdiği biçim ile cümlenin anlattığı zaman veya tasarı farklı olabilir. Önce eki, sonra bağlamı ayrı yazınız.
- Yarın geliyorum sözünde biçim şimdiki zaman, anlatılan zaman gelecektir. Her gelecek anlamı gelecek zaman ekiyle kurulmaz.
- Şimdiki zaman -yor, gelecek zaman -acak/-ecek, geniş zaman -(a/ı)r ve kullanıma göre başka uyumlu biçimlerle kurulur. "Yarın gidiyorum." sözünde biçim şimdiki zaman, anlam gelecek zamandır. Buna kip veya zaman kayması denir. "Her sabah giderim." alışkanlık bildirir. Aynı geniş zaman "Kapıyı açar mısınız?" sözünde rica anlamı taşıyabilir.

ÖRNEK

Yarın erkenden gidiyorum.

AÇIKLAMA

Şimdiki zaman biçimi, yarın sözüyle gelecekteki bir planı bildirir.

ÖRNEK

Haftaya arkadaşlarımla buluşuyorum.

AÇIKLAMA

Şimdiki zaman biçimi, zaman sözüyle gelecek planını anlatır.

ÖRNEK

Yarın erkenden başlıyoruz.

AÇIKLAMA

"-yor" biçimi "yarın" sözüyle gelecek zamanı anlatır.

ÖRNEK

Önce formu dolduruyorsun, sonra imzalıyorsun.

AÇIKLAMA

Şimdiki zaman biçimi burada işlem sırasına ilişkin talimat verir.

Karıştırılan kavramlar

Kişi çekiminde altı temel kişi

Birinci, ikinci ve üçüncü kişilerin tekil ve çoğul biçimleri vardır.

- Kişi eki kip türüne göre değişebilir.
- Üçüncü tekilde her zaman açık bir kişi eki görünmez.
- Çoğul kişi, eylemin kime ait olduğunu bildirir; isimlerin çoğul ekiyle karıştırılmaz.

ÖRNEK

Geldim, geldin, geldi, geldik, geldiniz, geldiler.

AÇIKLAMA

Sıra ben, sen, o, biz, siz, onlar biçimindedir. Geldik sözünde -k birinci çoğul kişi ekidir. Çekimde görülen geçmiş zaman eki -di biçimindedir.

ÖRNEK

"Geldin" ile "geldiniz" farklı kişileri gösterir.

AÇIKLAMA

İlk biçim ikinci tekil, ikincisi ikinci çoğul kişidir.

ÖRNEK

Birlikte yürüdük.

AÇIKLAMA

"-k", işi yapan grubun konuşanı içerdiğini gösterir.

ÖRNEK

Yarın geleceksiniz.

AÇIKLAMA

"-siniz", eylemin ikinci çoğul kişiye ait olduğunu gösterir.

Olumsuz geniş zaman

Geniş zamanın olumsuzu diğer kiplerle aynı görünmez.

- Birinci kişilerde gelmem, gelmeyiz; diğer kişilerde gelmezsin, gelmez, gelmezsiniz, gelmezler biçimleri kullanılır.
- Kişi ve olumsuzluk birlikte kontrol edilir.
- Olumsuz geniş zaman birinci kişilerde "gelmem, gelmeyiz", diğer kişilerde "gelmezsin, gelmez, gelmezsiniz, gelmezler" biçimleriyle görülür. -z'nin her kişide bulunmadığına dikkat edilir. "Gelmiyorum" sözünde gel-me-yor birleşmesinde olumsuzluk ünlüsü daralarak yüzeye çıkar. Eklerin ses değişimine uğraması görevlerini ortadan kaldırmaz.

ÖRNEK

Ben gelmem; biz gelmeyiz.

AÇIKLAMA

Olumsuz geniş zamanda birinci tekil kişide -z bulunmaz. "Gelmezim" biçimi doğru çekim değildir. Şimdiki zamanda ise gelmiyorum biçimi kullanılır.

ÖRNEK

Her sabah kıyıda koşarım.

AÇIKLAMA

Geniş zaman alışkanlık bildirir.

ÖRNEK

Kardeşim kahve içmez.

AÇIKLAMA

Üçüncü tekil kişide olumsuz geniş zaman -mez ile kurulur.

ÖRNEK

Bugün okula gitmedim.

AÇIKLAMA

"-me" eylemin gerçekleşmediğini bildirir.

Biçim ile zamanı ayrı bulma

Fiili incelerken önce kök ve olumsuzluğu, sonra kip/zaman ekini, en son kişi bilgisini belirleyiniz.

- Cümledeki zaman belirteciyle ekin bildirdiği zamanı karşılaştırınız.
- Ek biçimiyle cümlede anlatılan zaman farklıysa kip kayması bulunabilir.
- İş-durum-oluş ayrımı ise zaman ekinden bağımsızdır.
- İş fiilinde özne bir nesneyi etkiler. "Kalemi kırdı." cümlesinde etkilenen kalemdir. Durum fiilinde öznenin içinde bulunduğu durum bildirilir. "Uyudu." fiili nesne almaz. Oluş fiilinde öznenin iradesi dışında zamanla gerçekleşen değişim vardır. "Sarardı, büyüdü, paslandı" bu yönden incelenir. Her hareketi iş fiili sanmamak gerekir.
- Görülen geçmiş zaman -dı/-di ve uyuma giren biçimleriyle, öğrenilen geçmiş zaman -mış/-miş biçimleriyle kurulur. Bu ayrım yalnız gözle görme ve başkasından duyma değildir. "Anahtarı unutmuşum." kişi kendi durumunu sonradan fark edebilir. "Unuttum." ise durumu doğrudan bildirir. -mış ayrıca şaşma veya sonradan anlama anlamı taşıyabilir.

ÖRNEK

Yarın sizi arıyorum.

AÇIKLAMA

Fiil -yor ile şimdiki zaman biçimindedir; yarın sözü, işin gelecek zamanda planlandığını gösterir. Birinci tekil kişi eki de konuşanın eylemini bildirir. Zaman anlamı ile ekin adı farklıdır.

ÖRNEK

Her zamanki gibi dün de kapımı çalar, beni dışarı çağırır.

AÇIKLAMA

Geniş zaman biçimi "dün" ile geçmişteki bir sahneyi canlandırmaktadır.

ÖRNEK

Yarın erkenden başlıyoruz.

AÇIKLAMA

"-yor" biçimi "yarın" sözüyle gelecek zamanı anlatır.

ÖRNEK

Önce formu dolduruyorsun, sonra imzalıyorsun.

AÇIKLAMA

Şimdiki zaman biçimi burada işlem sırasına ilişkin talimat verir.

Bildirme kipiyle verilen talimat

Fiilin biçimi görülen eki, işlevi ise konuşma bağlamını izleyerek belirlenir.

- Aynı çekim bir gözlemi de bir talimatı da anlatabilir.

ÖRNEK

Öğretmen gözlemini anlattı: "Her sabah defterini açıyorsun."

AÇIKLAMA

Öğrencinin tekrarlanan davranışı bildirilmektedir. Bağlamda talimat verme amacı bulunmaz.

ÖRNEK

Öğretmen yönerge verdi: “Şimdi defterini açıyorsun.”

AÇIKLAMA

Aynı şimdiki zaman biçimi burada yapılması istenen işi bildirir. Emir işlevini bağlamdan anlarız.

ÖRNEK

Yarın erkenden başlıyoruz.

AÇIKLAMA

“-yor” biçimi “yarın” sözüyle gelecek zamanı anlatır.

ÖRNEK

Önce formu dolduruyorsun, sonra imzalıyorsun.

AÇIKLAMA

Şimdiki zaman biçimi burada işlem sırasına ilişkin talimat verir.

Ayırt etme ve kontrol

• Kip ekini ve zaman anlamını ayrı ayrı yazın. “Yarın gidiyorum.” biçimce şimdiki zaman, anlamca gelecek planıdır.

• Olumsuz geniş zamanda ben ve biz kişilerini ayrıca kontrol edin. “Gelmem, gelmeyiz” biçimlerinde -z bulunmaz. Soru ekinin ayrı, kendisinden sonraki eklerin bitişik yazıldığını gösterin.

PÜF NOKTASI

Görülen geçmiş zaman sorusunda kişi eki fiilde bulunabilir: geldin mi? Şimdiki zamanda kişi eki soru ekine bağlanabilir: geliyor musun?

DİKKAT

Fiile “onu” getirerek nesne alma denemesi yardımcı olabilir; fakat iş-durum-oluş ayrımını yalnız bu denemeye bırakmayınız. Zaman içinde kendiliğinden değişme oluş fiilinin önemli ipucudur.